

RUTH KARK, MICHAL OREN-NORDHEIM, *Jerusalem and Its Environs: Quarters, Neighbourhoods, Villages 1800-1948*, The Hebrew University Magnes Press, Jerusalem-Wayne State University Press, Detroit, 2001. 445 sayfa.

Kudüs kentinin monografik çalışmalara konu olması bakımından diğer Ortadoğu kentleriyle mukayese edilemeyecek bir düzeyde olduğu açıktır. Osmanlı idaresi döneminde Kudüs kenti hakkında yapılan monografik çalışmalar da yeterli bir sayıya ulaşmış bulunmaktadır. Ancak elimizdeki eser bütün bu çalışmalardan farklı bir nitelik taşımakta ve bu yönüyle diğerlerinden büyük ölçüde ayrılmaktadır. Öncelikle eser 1800'lerden başlayarak İsrail Devletinin kuruluşuna kadar geçen 148 yıllık bir dönemi kapsamasıyla Osmanlı ve İngiltere Manda yönetimlerinin kentin fiziki, sosyal, ekonomik ve kültürel yönlerine yaptıkları katkıları izleme olanağı sunmaktadır. Bu bakımdan eser, yazarların da ifade ettiği gibi, Kudüs ve hinterlandının oluşumunda etkili olan siyasi, ekonomik, kültürel ve sosyal koşulları değerlendirmektedir. Kitabın kapsadığı dönem, kentin tarihinin ve mimarisinin izlenebilmesi için en uygun dönemdir, çünkü İsrail Devleti'nin yönetimine geçtikten sonra Kudüs ikiye bölünmüş, Yahudi yerleşimleri Müslüman Araplar, bazı Arap ve Hıristiyan bölgeleri ise Yahudiler tarafından işgal edilmeye başlanmıştır. Bu tarihten sonra kentin fiziki dokuları önemli ölçüde tahrip olmuş, sosyal yapıları da tanınmayacak şekilde değişmiştir.

Eserin en önemli vurgusu, kanaatimizce Osmanlı İmparatorluğu döneminde kentin dinsel hoşgörünün hakim olduğu ve birbirine komşu, hatta iç içe mahallelerde Müslüman, Yahudi ve Hıristiyanların barış ve huzur içerisinde yaşadığı bir kent olduğunu belirtmesidir. Daha önce Uriel Heyd, Amnon Cohen ve diğer İsraili tarihçilerin ortaya koyduğu bu tarihsel gerçek, bu eserde kentin fiziki, mimari ve sosyal çevresiyle bir bütün olarak yeniden ele alınmakta, ancak diğer eserlerin içermediği farklı yönetimlerde kentin geçirdiği tarihi sürekliliği daha net bir şekilde ortaya koymaktadır. Özellikle İngiliz Manda yönetiminin kenti yeni Yahudi yerleşimciler için hazırlamak amacıyla yaptığı planlamalar ve fiziki değişiklikler kitabın önemli bir konusunu oluşturmaktadır.

Kitabın bu ana teması beş bölümde ele alınmakta, kentin mahalleri ve hinterlandı sosyal ve fiziki dokuları bakımından tablo ve haritalarla desteklenerek detaylı bir analize tabi tutulmaktadır. Bu bölümlerde kentin belirgin özellikleri vurgulanmakta, yerleşime açık olan alanların tipolojisi yapılmakta, bu bağlamda Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi cemaatlerin evleri, birbirleriyle ticari ilişkileri, inşaat şirketleri tarafından yapılan mahallerin bu komşuluklar üzerinde etkileri ile köylerde yapılmaya çalışılan tarımsal yerleşme alanlarının geçirdiği evreler ele alınmaktadır.

Eser giriş bölümüne kent ve köy kavramlarının tanımlanmasıyla başlamakta, Memluk, Osmanlı ve İngiliz Manda yönetimleri döneminde kent yönetimi ve nüfusunda meydana gelen değişiklikler hakkında bilgi verilmektedir. Bu bölümde kentin modern anlamda bir yönetim ve dinsel ayrılıklar temelinde planlamaya İngiliz Mandası döneminde kavuştuğu ifade edilmektedir. Ancak, bu kısımda yazarın kentin nüfus yapısındaki değişmelere dair tespitleri dikkat çekicidir: Tanzimat reformlarının başlamasıyla Kudüs önce özerk bir statüye kavuşturularak doğrudan İstanbul'a bağlanmış, bu sayede kısa sürede kutsal bir kent olarak hızla büyümüştür. Nüfus

tasvısı, bu değişlikle 19. Yüzyılın sonlarına doğru önce Hıristiyanlar daha sonra da Müslümanlar aleyhine Yahudiler lehine artmıştır (s.31).

Giriş izleyen ilk bölümde, sur içerisinde mahallerin gelişimi antik çağlardan 1948'e kadar tasvir edilmektedir. Mahallerin yerlerinin kesin olarak tespiti, fiziki ve sosyal dokularının belirlenmesi ve mahallerin ayırt edici yanlarının vurgulanması ile zaman içerisinde geçirdiği evrim bu bölümün ana konularını teşkil etmektedir. 19. Yüzyılın sonlarından başlayarak Yahudi mahallerin sayısında meydana gelen artış bu bölümde de vurgulanmaktadır (s.70). İkinci bölüm, Osmanlı idaresinde kentün sur dışına taşması ve burada yapılan inşa faaliyetlerini ele almaktadır. Sur dışına yapılan yerleşimlerin sebepleri ve buralardaki sosyal, kültürel, ticari ve diğer amaçlarla yapılan imar faaliyetleri de burada ele alınmaktadır. Eserin bu bölümünde en dikkat çekici husus, kanaatimce Hıristiyan, Müslüman ve Yahudi mahallelerdeki imar faaliyet ve seferberliğini mukayeseli ve fakat birbirinden ayrı başlıklar altında incelenmesidir. Bu üç dinin mahallerin fiziki dokusunda meydana getirdikleri farklılıklara işaret edilmesi de dikkate değer olmalıdır. Üçüncü bölüm, İngiliz yönetimi altında Kudüs'ün mahallelerini ve civarında yapılan imar işlerini ele almaktadır. Burada vurgulanan husus kentün modern bir alt yapı ve fiziki planlamaya bu dönemde kavuştuğunun belirtilmesidir. (s.188) Dördüncü bölümde, Kudüs kentinin köyleri ve tarımsal yerleşim alanları incelenmektedir. Burada dikkati çeken konular, kırsal nüfus, arazi kullanımı, komşuluk ilişkileri, köy ekonomisi, evler ve fiziki özellikleri, bedevî Arapların iskana tabi tutulmaları ve kırsal kesimler ile kentün ekonomik, sosyal, siyasi ilişkileri gibi başlıklar altında toplanabilir. Beşinci bölümde Kudüs ve hinterlandının Yahudiler tarafından iskanına yönelik yapılan çalışmalar ele alınmaktadır. Eserin en ilginç bölümü kuşkusuz bilhassa siyasi tarihçiler için burası olmalıdır. "Kudüs kırsalında zirai yerleşimler, Plan Girişim ve Başarılar" başlıklı bu bölümde 1870'lerden başlayarak nasıl planlı bir Yahudi yerleşirme seferberliği yaşandığı, fakat esas başarının İngiliz Manda idaresinde gerçekleştiği delilleriyle ortaya konulmaktadır.

Sonuç bölümünde gelişen bir sanayi kenti, bir Ortadoğu kenti veya bir sömürge kenti olarak Kudüs ele alınmakta, yerleşim süreci ve yönetim bakımından kentün bir model olup olamayacağı tartışılmaktadır. Eserin bibliyografyası incelendiğinde İsrail, İngiltere ve diğer pek çok ülke arşivlerine ulaşıldığı, ayrıca zengin bir harita, hatura, fotoğraf, gravür vb. çalışmadan yararlanıldığı görülmektedir. Uzun bir tarihi süreci alması ve hâlâ statüsü tartışma konusu olan bir kentün tarihi gelişimini bütün ayrıntılarıyla değerlendirmesi bakımından eser geniş bir okuyucu kitlesine hitap etmektedir. Kent monografileri alanında yapılacak çalışmalara metod bakımından güzel bir örnek olması eseri, bütün tarih disiplinleri için önemli hale getirmektedir.

KEMAL ÇİÇEK